

Előszó

Munkánk magyar és szerbiai levéltári források, magyar és angol publikált források, valamint a témába vágó hazai és nemzetközi szakirodalom alapján a magyar történetírásban elsőként dolgozza fel monografikusan a délvidéki magyarság 1918 és 1947 közötti történetét.

A magyar történeti és köznyelvi terminológiában a *Délvidék* azokat a területeket jelenti (Horvátország nélkül), amelyek 1918-ban, illetve 1944-ben Jugoszláviához kerültek, bár nem fedi le egészen az 1941-ben Magyarországhoz visszakerült déli területeket. Vizsgálódásunk tehát kiterjed a bácskai, a bánáti, a baranyai (baranyai háromszög), a muraközi és a Murán túli területekre is. Azt azonban már most szeretnénk jelezni, hogy a jugoszláviai magyarság kisebbségtörténetének nem csupán az etnikai „epicentruma” található a Bácskában és a Bánátban, de a politikai, a gazdasági, a társadalmi, a kulturális események, változások központjai is e területekre estek. A Délvidék kifejezésnek a magyar köznyelvi és történeti terminológiában érzelmi töltete is van, míg külföldön, de különösen a volt Jugoszlávia területén létrejött délszláv államokban jobban értik, illetve politikai, történeti okok miatt szívesebben használják a Vajdaság megjelölést. A Vajdaság történetileg, mint ismeretes, a magyarországi szerb nemzetiség 19. századi autonómiatörekvéseihez és ennek részleges eredményeihez kötődik (az 1849–1860 között fennálló Szerb Vajdaság), ezért a szerb történeti és köznyelvben ennek van a nemzeti azonossághoz pozitív módon kötődő tartalma, és szinte kizárólag ezt használják a térség jelölésére.

A jelzett kronológiai határ három impériumváltást foglal magában: azt a periódust, amikor a délvidéki magyarok történelmük során először kerültek kisebbségi sorba (1918), majd 1941-ben ismét visszakerültek az anyaországhoz, hogy aztán 1944 végén újabb impériumváltást éljenek át, amit az 1947-es békeszerződés szentesített.

Igyekeztünk számba venni és elemezni azt a korszakonként változó, ám számos ponton sok hasonlóságot mutató koordináta-rendszert, amely egy-egy időszakban meghatározta a délvidéki magyarság nemzeti identitásának, önmegőrzésének, szervezkedésének lehetőségeit, befolyásolta gazdasági, társadalmi, kulturális állapotát, és kijelölte a kisebbségi lét sokszor nagyon is kemény korlátait. Megpróbálunk választ adni arra is, hogy a korszak szereplői felismerték-e ezeket a koordinátákat, voltak-e más alternatíváik, s ha igen, akkor az egyik lehetőség miért halványodott el, a másik pedig miért vált meghatározóvá. Azok között a tényezők között, amelyek formálták, alakították a délvidéki magyar kisebbség 1918 és 1947 közötti sorsát, nagy figyelmet fordítunk a magyar kormányok kisebbségtámogató céljainak és lehetőségeinek bemutatására, amelyek persze sajátosan kapcsolódtak Magyarország külpolitikájához, konkrétan pedig a magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatokhoz. E kérdést nem csupán Budapest, de Belgrád szémszögéből is igyekeztünk megvizsgálni. Elemezni fogjuk a magyar kisebbség kisebbségpolitikai stratégiáit, a Magyar Párt történetét, azt, hogy miért az „aktivisták” és nem a „passzivisták” kerekedtek felül a kisebbségstratégia kidolgozásának kezdetekor.

Vizsgáljuk például azt a kérdést is, hogy melyek voltak Belgrád intoleranciájának okai az 1920-as években, miért váltak Jugoszlávia hivatalos körei engedékenyebbekké a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején.

Könyvünkben kitérünk arra is, miért foszlottak szét a tisztán dél-szláv összetételű Újvidéki Nemzeti Tanács 1918-ban hangoztatott szavai, amelyekkel ígéretet tettek az új jugoszláv állam határain belülre került kisebbségek nemzeti létének megőrzésére és fejlesztésére. Fel kellett tegyük azt a kérdést is, vajon mi vezette Titót és partizánjait néhány évtizeddel később, hogy saját, kisebbségekkel kapcsolatos teóriájukat sutba dobják, és bosszút álljanak a magyarokon, megrendezik a „még hidegebb napokat”, azaz halomra gyilkolják és internálótáborokba zárják, egyes helyeken pedig kollektíve kitelepítsék a délvidéki magyarokat? Milyen összefüggés van az 1942. januári újvidéki és a Sajkás-vidéki „hideg napok”, a razzia és általában a magyar kormányok 1941–1944 közötti dél-szláv politikája, valamint a partizánmegtörölés között? Miért nem tiltakozott ez ellen egyetlen magyar kormány sem? Miért revideálta 1945 tavaszán Belgrád a „fasiszta magyar kisebbség” politikai gyakorlatát, és hogyan, milyen ideológiai, gyakorlati kompromisszumok mentén indult meg a jugoszláviai kommunista hatalom és a magyar kisebbség társadalmi, politikai kiegyezése?

Munkánkban részletesen kitérünk a magyar kisebbség társadalmi, gazdasági szerkezetének, a középosztály jellegzetességeinek elemzésére, az agrárreformok és telepítések magyarokra gyakorolt hatásának bemutatására is, mivel megítélésünk szerint ezeknek a tényezőknek a kisebbségtörténetek szempontjából általában, de konkrétan is nagy jelentőségük van, hiszen e struktúrák a számbeli arányok mellett jelentősen meghatározták egy-egy kisebbség adott államon belüli politikai súlyát és ezáltal érdekérvényesítő lehetőségeit. Vizsgáljuk majd azt is, hogy a modernizációs folyamatok vagy az impériumváltások által indukált erőszakos politikai változások gyakoroltak-e nagyobb hatást társadalomszerkezetükre. Melyik volt radikálisabb, az 1918 utáni, az 1941-es vagy az 1944 utáni „állami impulzus”? Milyen hozadéka volt az 1941-es visszacsatolásnak, a magyar kormányok délszláv politikájának a délvidéki magyarság számára? Milyen hatást gyakorolt a második Jugoszlávia belső, államszocialista rendszere a kisebbségpolitikára?

Nagy hangsúllyal szerepel a jugoszláv állam(ok) iskolapolitikájának és a magyar kisebbség oktatásügyének helyzete, de emellett érintjük az egyházak kisebbségmegtartó szerepét éppúgy, mint a sajtó és a különféle egyesületek, ezen belül is a fontos szerepet betöltő Jugoszláviai (Délvidéki) Magyar Kulturális Szövetség 1941 előtti és utáni tevékenységét. Vizsgálódás tárgyát képezi az is, hogyan használták ki a délvidéki magyarok kisebbségi politizálásuk során a Népszövetség nemzetközi kisebbségvédelmi rendszerét, illetve milyen irányba hatott a második világháború utáni helyzetükre ennek hiánya.

Törekedtünk arra is, hogy munkánkban személyesen is megjelenjenek a délvidéki magyarok históriájának főbb szereplői, e kisebbség máig jórészt ismeretlen vezetői, feltáruljon egyéni esendőségük, politikai tehetségük vagy éppen tehetségtelenségük, láthatóvá váljanak sokszor egymás törekvéseit is kioltó lépéseik, hogy munkánk talán legfontosabb szempontjaira utaljunk.

Igyekeztünk elkerülni a kisebbségtörténet-írás hagyományos buktatóit: a sérelmi attitűdöt, a hungarocentrizmust és a pusztán politikatörténeti megközelítést. Tudatosan törekedtünk arra, hogy az egykor félmillió délvilági magyar kisebbség 1918–1947 közötti történetének „egyediségét” a tágabb belpolitikai (jugoszláv, magyar) és külpolitikai folyamatok részeként elemezzük, olyan tematikus metszetként ábrázoljuk, amely maga is visszahatott az őt formáló általános folyamatokra.

E kötet írójának történetiszemlélete azokhoz áll közel, akik E. H. Carr nyomán úgy vélik: „A történésznek nem az a dolga, hogy szeresse a múltat, vagy hogy magát a múlttól függetlenítsse, hanem hogy birtokba vegye és megértse.” Ez elsősorban az események, folyamatok adott korszakban elfoglalt „helyi értékének” minél pontosabb megtalálását, rekonstrukcióját jelenti, ami a források sokféleségét, kritikai elemzését és a lehetőségekhez képest bőséges idézését, „beszéltetését” feltételezi. E törekvés során persze mindvégig tisztában voltunk azzal, hogy olyan kor „teremtményeként” vizsgáljuk a múltat, amely túl van a pozitív hit, az „értelemre támaszkodó önbizalom” 19. századi korszakán. Írás közben felvillant előttünk az is, hogy talán van némi igazság abban, hogy a történelem nem más, mint a történész „tapasztalata”, hiszen kutatásaival ő „alkotja meg” a történelmet. Sokszor eszébe jutott a szerzőnek, vajon mennyire sikerült függetlenítenie magát a jelentől, de önkritikusan be kellett vallja, hogy erre ugyan törekedett, de tisztában volt a végeredmény esendőségével. Meditáltunk azon is, hogy talán azoknak van igazuk, akik úgy vélik, hogy minden nemzedéknek meg kell írnia a maga történelmét, és a történelemnek nincs is végleges verziója. Módszertanilag kétségkívül az jelentette számunkra a legfogósabb kérdést, lehet-e, képesek vagyunk-e, sőt egyáltalán érdemes-e „semleges”, pozitív elfogultság, érzelmi rokonszenv nélküli magyar kisebbségtörténetet írni. Mivel úgy véltük, hogy a történész nem tetszeleghet sem a történelem ügyvédjének, sem pedig vádlójának szerepében, e dilemmát úgy próbáltuk feloldani, hogy igyekeztünk témánkat belülről, a história valamennyi szereplőjének szempontjából, történetiségében kibontani.

Reméljük, hogy törekvésünk kellő visszhangra talál.

Szeged, 2004. február

A. Sajti Enikő